

ترجمه‌های منظوم قرآن مجید به زبان اردو

ابوالقاسم رادفر*

چکیده

یکی از راه‌های پیشرفت علمی و فرهنگی هر ملتی انتقال دانش‌ها و معارف بشری از راه ترجمه علمی است. همواره مللی که به نحو شایسته این گونه عمل کرده‌اند شاهد فرهنگ و دانش تخصصی والا و ارزشمندی بوده‌اند. تاریخ تمدن ملت‌های بزرگ جهان چون ایران، یونان، چین و هند گویای این واقعیت است. حتی درباره بهره‌گیری کشورهای اروپایی از فرهنگ و تمدن مشرق زمین، نقش ترجمه بسیار چشمگیر است. قرآن یکی از معروف‌ترین کتاب‌های جهانی با عمق و محتوای بسیار والا همواره مورد استفاده ملل مختلف به ویژه مسلمانان سراسر جهان بوده است و هنوز هم هیچ ملتی از مسلمانان و حتی برخی کشورهای غیر اسلامی خود را بی‌نیاز از آن نمی‌دانند. بنابراین، ترجمه آن از گذشته‌های دور به زبان فارسی و دیگر زبان‌ها شروع شده است و روز به روز نیز بر تعداد ترجمه‌ها و تحقیقات پیرامون آن افزوده می‌شود. از این رو کتاب‌های فراوانی در زمینه علوم قرآنی و ترجمه آن به زبان‌های گوناگون وجود دارد. حتی برخی از مترجمان زبان‌های دیگر، به ویژه اردو زبانان که بیشترین تعداد ترجمه‌های قرآن را در زبان خود دارند از ترجمه منظوم قرآن دست برنداشته‌اند و از گذشته‌های دور ترجمه‌های مختلف کامل یا جزئی از قرآن به دست داده‌اند که مقاله حاضر به معرفی تعدادی از آنها می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: قرآن، ترجمه، زبان اردو، ترجمه منظوم، بررسی.

*. عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد جیرفت.

در هر دوره، ترجمه مهم‌ترین عامل انتقال معارف و فرهنگ‌های بشری به دیگر ملت‌ها بوده است. اگر ملتی صرفاً به مبانی فرهنگ، تمدن و دانش‌های ایجاد شده در کشور خود بسنده کند مسلماً در عرصه جهانی از قافله پیشرفت و تمدن عقب می‌ماند و نمی‌تواند چنان که باید و شاید درخششی داشته باشد و خود را از نظر فرهنگی و پیشرفت مسائل علمی، ادبی و هنری برتر بشمارد. از این رو بشر همواره از قدیم‌ترین زمان‌ها تاکنون ترجمه را ساده‌ترین راه انتقال فرهنگ‌ها و غنا و گسترش آن دانسته است. بنابراین ملت‌هایی که بیشتر در معرض برخورد و تأثیرپذیری از فرهنگ‌ها در ابعاد گوناگون آن هستند و ترجمه را برای غنای فرهنگ خود برگزیده‌اند به مراتب موفق‌تر و با فرهنگ‌تر بوده‌اند؛ البته ترجمه‌ای که مبتنی بر طرح مسائل اساسی علمی، فرهنگی و ادبی از یک سو و پویا، عمیق و کارساز از سوی دیگر باشد.

از این جهت است که امروز ترجمه را یکی از کارآمدترین راه‌ها برای انتقال مطالب علمی و فرهنگ‌های تازه بشری می‌دانند و بر این باورند که اگر این کار درست، علمی و بجا صورت نگیرد زبان‌های بسیار برای ملت یا تمدنی که به این اصل اعتقاد ندارد، پیش می‌آورد. به بیانی دیگر، بر هیچ‌کس پوشیده نیست که امروزه اگر مسئله ترجمه در کشوری آن چنان که باید مورد توجه قرار نگیرد و نقش سازنده آن تبیین و تفسیر نشود، آن کشور خود را از بسیاری دانش‌های جدید محروم ساخته است و به مرور زمان منزوی می‌شود، زیرا ترجمه گذشته از اینکه عامل مهمی در ارتقای فرهنگ است در بیشتر زمینه‌ها عامل ارتباط نیز به شمار می‌آید.

در گذشته‌های دور شاهد پیشرفت ملت‌های بسیاری از راه پل ارتباطی ترجمه بوده‌ایم. برای نمونه دوره تجدید حیات ادبی و علمی فرانسه (رنسانس) که به پیشرفت‌های بزرگ و مهمی انجامید جز از راه بهره‌گیری از ترجمه نبود. با ترجمه بود که فرهنگ ملل شرق از جمله ایران به اروپا راه یافت و موجبات تحول عظیمی در عرصه‌های گوناگون شد، همچنان که پیشرفت ایران در دوره اسلامی و حتی پیش از آن تا حدود زیادی مرهون

تلاش مترجمان و ترجمه آثار از زبان‌های دیگر است. ورود فلسفه و حتی عرفان، تصوف و بیشتر دانش‌های یونانی در پیش از اسلام در فرهنگ ایرانی اثرات بزرگی از خود به جا گذاشت که انعکاس این فرهنگ را در مقاطع دوران فرهنگی ایران — دست کم تا سده هشتم — مشاهده می‌کنیم. میراث گرانبغری که به ویژه از سده شانزدهم میلادی از سرزمین ایران و سایر کشورهای اسلامی و برخی ملل مشرق زمین به اروپا رفت نیز دگرگونی‌های عظیمی در برخی مسائل علمی و به ویژه فرهنگی و ادبی دنیای غرب ایجاد کرد که موجب حیرت آنان شد. از این روست که اهمیت ترجمه بیش از پیش مطرح است. قرآن که محور فرهنگ عظیم و متنوع اسلامی است با پا به عرصه نهادن در فرهنگ جهانی، تحولات بزرگ و ارزشمندی در جنبه‌های مختلف فرهنگ بشری، بلکه جهانی ایجاد کرد که جز از راه ترجمه امکان نداشت. حجم عظیم ترجمه‌های قرآن مجید به بیش از ۸۰ زبان مختلف جهان گویای این حقیقت است. اگرچه برخی در صدد تخطئه و مخالفت با قرآن برآمدند، دنیای حقیقی و روشن تعالیم آسمانی این کتاب سترگ جهان بشریت تقریباً توانست بر بیشتر این انتقادات و سوءنظرها و بعضاً عنادها و سرسختی‌های نابجا فائق آید و اثر خود را بر ذهن جامعه انسانی روشن بین و حقیقت باور بگذارد که می‌بینیم بسیاری از خارجیانی که زمانی به نحوی از انحا در صدد خدشه‌دار کردن قرآن و مطالب آن بوده‌اند امروزه سر تسلیم و انقیاد به آستانه قرآن مجید فرود آورده‌اند و با ستایش بسیار از آن یاد می‌کنند.

همین امر موجب شده است که در دو سه قرن اخیر قرآن مجید بارها به زبان‌های مختلف، بسیار بیشتر از گذشته، ترجمه شده و بحث‌ها و گفت‌وگوهای فراوان نیز پیرامون آن صورت گرفته است. در این میان ممکن است کتاب‌هایی در رد یا اعتراض بر قرآن باشد که این نیز امری طبیعی است. مهم آن است که امروزه قرآن جایگاه واقعی خود را در بین ملت‌ها و قشرهای مختلف مردمی، نه تنها در ایران و کشورهای اسلامی بلکه در دنیای شرق و غرب نیز باز کرده است و روز به روز بیشتر به آن اقبال می‌شود. از این رو پیوسته ترجمه‌های قرآن به دیگر زبان‌ها افزایش می‌یابد و درباره آن تحقیق و کتاب‌ها

نوشته می‌شود.

بعضی از ترجمه‌های قرآن کامل است، برخی بخشی از قرآن و بعضی نیز اختصاص به نمونه‌های مختصر و فقط سوره‌های کوتاه دارد. اما این امر موجب نشده است که کارهای بزرگ قرآنی به بوتۀ فراموشی سپرده و به آن بی‌مهری شود. می‌بینیم در طول چهارده قرن که از زمان ظهور قرآن می‌گذرد همواره ترجمه‌های گوناگون از تمام یا بخش‌هایی از آن صورت گرفته که کتابشناسی ترجمه‌های قرآن تألیف نگارنده نشان می‌دهد قرآن تقریباً به بیش از ۸۰ زبان ترجمه و چاپ شده است و روز به روز هم بر این حجم افزوده می‌شود؛ کتابی که در اقصا نقاط جهان طرفداران بسیاری دارد و همواره مورد توجه اندیشمندان آزاد فکر جهانی بوده است.

با ذکر این مقدمات تلاش نویسنده مقاله آن است تا بتواند تیمناً اشاره ای کوتاه به ترجمه‌های منظوم قرآن کریم در زبان اردو، چه به صورت کامل و چه بخشی از آن داشته باشد. ذکر این نکته لازم است که حجم ترجمه‌های اردوی قرآن حتی در بخش منظوم آن، از تمام زبانها بیشتر است که این نشانه استقبال مردم مسلمان و بعضاً غیر مسلمان شبه‌قاره از اسلام و قرآن است.

۹۰

فصلنامه فذک

ترجمه‌های منظوم

آب روان، ترجمه منظوم، پاره اول. سیدشمیم رجز. لاهور: علمی پرننگ پریس، ۱۹۶۰م. شامل متن و ترجمه منثور شاه رفیع‌الدین دهلوی که در ذیل آن است.

آب روان، ترجمه منظوم، پاره دوم. سیدشمیم رجز. لاهور: اشرف پریس، ۱۹۶۴م. شامل متن و ترجمه منثور شاه رفیع‌الدین دهلوی که در ذیل آن است.

آب روان، ترجمه منظوم، پاره سوم. سیدشمیم رجز. لاهور: اشرف پریس، ۱۹۶۶م. شامل متن و ترجمه منثور شاه رفیع‌الدین دهلوی که در ذیل آن است.

آیات فطرت، تفسیر منظوم سوره فاتحه. دانش فرازی. مدراس: اداره جدید، ۱۹۶۵م. همراه متن آمده است.

اکرام محمدی، ترجمه منظوم پنجابی. مترجم ناشناس (احتمالاً مولوی عبدالستار). لاهور: نورمحمد، ۱۹۳۰م. ج ۱ (۴۲۴ ص). علاوه بر متن شامل ترجمه منظوم و منثور پنجابی سوره ضحی و یک ترجمه اردو است. ظاهراً ترجمه اخیر منسوب به کسی نیست، اما چون مولانا عبدالستار آن را چاپ کرده، گمان غالب بر این است که این ترجمه را خود او انجام داده باشد.

پاره سيقول كامنظوم ترجمه (ترجمه منظوم پاره سيقول). آغا قزلباش دهلوی. دهلی: چاپ اول، ۱۳۱۵ق. / ۱۹۳۲م. شامل متن و ترجمه منثور شاه عبدالقادر دهلوی در ذیل آن است. نسخه‌ای از این چاپ در کتابخانه مؤسسه همدرد کراچی موجود است.

ترجمه اردوی منظوم. آغا قزلباش دهلوی. لاهور: راجپوت پرننگ پریس، ۱۳۴۴ق. / ۱۹۵۲م. بخش ۱. شامل متن و ترجمه اردوی شاه عبدالقادر دهلوی در ذیل آن است.

ترجمه اردوی منظوم. آغا قزلباش دهلوی. حیدرآباد دکن: رزاقی پریس، [بی تا]، بخش ۲. در زیر متن ترجمه منظوم شاه عبدالقادر دهلوی آمده است.

ترجمه جزو عم (منظوم). حافظ بن عبدالله. [بی جا: بی نا، بی تا]. نسخه خطی آن در کتابخانه ویژه دکتر مولوی عبدالحق در کراچی موجود است.

ترجمه سوره یاسین (منظوم). قاضی محمدظهورالدین احمد. دهلی: فاروقی پریس، [بی تا]. همراه متن آمده است.

ترجمه منظوم. احمدحسین قریشی قلعه‌داری. چهار جزو ابتدایی قرآن حکیم را ترجمه و به نظم درآورده، اما هنوز این ترجمه به چاپ نرسیده است.

ترجمه منظوم اردو، همراه قرآن کریم. ابراهیم بیگ میرزا چغتایی (متوفی ۱۹۴۰م). آگره: ۱۹۳۴م. تفسیری منظوم و غیرچاپی است. ابراهیم بیگ چغتایی، برادرزاده میرزا عظیم بیگ چغتایی است که در ادب اردو مقامی خاص دارد.

نظم البیان فی مطالب القرآن، ترجمه منظوم اردو همراه قرآن کریم. محمد شمس‌الدین شایق ایزدی. لاهور: ۱۳۴۲ق. / ۱۹۲۳م. ۲۹۶۶ص. مترجم برای تکمیل ترجمه خود مدت هشت سال وقت صرف کرده و کل اشعار آن شامل ۲۵۶۷۹ بیت است که در سه جلد

فراهم آمده است. این ترجمه منظوم به شیوه مثنوی بین سطرها آمده و سپس تشریح مختصری نیز به صورت منظوم به آن اضافه شده است. نسخه‌ای کامل به شکل چاپی از این کتاب در کتابخانه اداره تحقیقات اسلامی در اسلام‌آباد به شماره ۱۵۲۵۹ موجود است. همچنین جزو اول نظم البیان فی مطالب القرآن ۱۸۹۵ م. در لاهور در ۷۶ صفحه به چاپ رسیده است. این ترجمه منظوم با عنوان ترجمه منظوم اردو به طرز مثنوی نیز چاپ شده بود. همین طور نسخه دیگری از نظم البیان فی مطالب القرآن شامل متن، ترجمه و تفسیر جزوی از قرآن مجید را چاپخانه شمس‌الهند لاهور چاپ کرده که فاقد تاریخ است.

ترجمه منظوم بخشی از قرآن مجید. محمدحسن صوفی سرهندی، از مشخصات چاپ آن اطلاعی در دست نیست.

وحی منظوم، ترجمه منظوم جزو سی‌ام قرآن. عاشق حسین سیماب اکبرآبادی (متوفی ۱۳۷۱ ق. / ۱۹۵۱ م.)، کراچی: چاپ اول، ۱۳۶۵ ق. / ۱۹۴۶ م. این ترجمه منظوم که همراه متن منتشر شده است، بار دیگر در چاپخانه پرچم کراچی در ۱۳۷۶ ق. / ۱۹۵۲ م. به چاپ رسید. چاپ اخیر شامل ۵۲ صفحه بود. باقی ۱۹ جزو آن به شکل خطی موجود است. نشریه خاتون پاکستان در شماره ویژه قرآن خود در بخش دوم، ترجمه سوره‌های فاتحه و قارعه آن را چاپ کرده است.

ترجمه منظوم سوره فاتحه. حافظ محمد ظهورالحق، [بی‌جا: بی‌نا]، ۱۹۶۲ م. بعدها بار دیگر، مصنف این ترجمه را با ترجمه منظوم سوره اخلاص و آیه‌الکرسی در کتابی به نام زمزمه حق در ۱۳۹۸ ق. به چاپ رسانده است.

ترجمه منظوم سوره فاتحه (مع فوائد). حیدری. حیدرآباد دکن: مطبع حیدری، [بی‌تا]. همراه متن آمده است.

تفسیر القرآن، پاره اول (منظوم). محبوب ککی‌زی. لاهور: گیلانی پریس، ۱۹۵۲ م. شامل متن، بعد ترجمه منظوم زیر آیات و نیز ترجمه به صورت محاوره است.

تفسیر پاره الم. سید غضنفر علی. دهلی: ۱۳۵۱ ق. / ۱۹۳۲ م. شامل متن، ترجمه و تفسیر منظوم قرآن است.

تفسیر پاره تبارک الذی (منظوم). محمدحسین. سادهورا: چاپ اول، [بی تا]، ۱۲۴ ص.
این اثر فقط متن، ترجمه و تفسیر منظوم جزو بیست و نهم را دربر دارد. نسخه‌ای از آن در
بیت‌القرآن لاهور به شماره ۱۷۴۸ موجود است.

تفسیر سورة الضحی (منظوم). فیروزالدین دسکوی. لاهور: مفیدعام پریس، ۱۳۲۰ق./
۱۹۰۲م. شامل متن، ترجمه و تفسیر منظوم آن است. بعد از این تاریخ تا ۱۳۴۸ق./ ۱۹۲۹م.
تفسیر جزو اول تا چهارم و بیست و نهم تا سی‌ام در همان چاپخانه به چاپ رسید که همراه
ترجمه پنجابی، ترجمه تحت‌اللفظی اردو و تفسیر مختصر فیروزی بر حاشیه بود. همچنین
فیروزالدین پنج سوره از قرآن مجید را به نام پنج گنج الهی به نثر و نظم اردو ترجمه کرده
که چاپ دوم آن همراه متن در ۱۹۰۶م. در سیالکوت انجام شد. نسخه‌ای از این چاپ در
کتابخانه موزه بریتانیا موجود است.

تفسیر سورة العصر (منظوم). مترجم ناشناس. [بی جا]: چاپخانه نورمحمدعلی، ۱۳۳۳ق./
۱۹۱۴م. سوره‌های الکوثر، الفجر، الفیل، النازعات و الجمعه به صورت نظم جداگانه در سال
۱۳۲۳ق./ ۱۹۰۵م. در چاپخانه مجتبیایی دهلی به چاپ رسید.

تفسیر سورة فاتحه و اخلاص. ناشناس. حیدرآباد دکن: چاپخانه حیدری، [بی تا].

تفسیر سورة فاتحه (منظوم). حسن محمد ابوالحسن. دهلی: مجتبیایی پریس، ۱۳۱۰ق./
۱۸۹۲م. ۲۸ ص. شامل متن، ترجمه و تفسیر منظوم آن است. به تفسیر سورة شفا نیز
معروف است.

تفسیر سورة مزمل (منظوم). فیض. لاهور: هندوستانی پریس، [بی تا]. شامل متن،
ترجمه و تفسیر منظوم آن است.

تفسیر سورة یوسف، یوسف ثانی. فتح محمد گودهراوی، [بی جا: بی تا]، ۱۱۰۹ق./
۱۶۹۷م. تفسیری منظوم به زبان اردوی قدیم گوجری است.

تفسیر سورة یوسف (منظوم). قمرالدین. دهلی: مطبع وزیری، چاپ اول، ۱۹۱۸م.، ۱۲۸
ص. شامل متن، ترجمه و تفسیر منظوم آن است. نسخه‌ای از این چاپ در بیت‌القرآن
لاهور به شماره ۲۰۳۳ موجود است.

تفسیر سوره یوسف (منظوم). مترجم ناشناس. لاهور: مطبع نامی، چاپ اول، [بی تا]. شامل متن و ترجمه سوره یوسف و تفسیر مفصل آن است.

تفسیر سوره یوسف (منظوم)، ترجمه و تفسیر منظوم. مترجم ناشناس. کانپور: ۱۸۸۶م، ۱۳۲ ص، همراه متن آمده است. نسخه‌ای از این جزو در کتابخانه موزه بریتانیا موجود است.

تفسیر سوره یوسف (منظوم)، ترجمه و تفسیر منظوم. مترجم ناشناس. کانپور: چاپ چهاردهم، ۱۸۹۵م. ۱۳۲ ص، همراه متن آمده است. نسخه‌ای از این جزو در کتابخانه موزه بریتانیا موجود است.

تفسیر سوره یوسف (منظوم). مترجم ناشناس. کانپور: چاپ پانزدهم، ۱۸۹۸م. ۳۲۱ ص، شامل متن و ترجمه منظوم آن است. نسخه‌ای از این اثر در کتابخانه موزه بریتانیا موجود است.

تفسیر سوره یوسف (منظوم). مترجم ناشناس. کانپور: ۱۲۸۷ق. / ۱۸۷۰م، ۲۳۱ ص، همراه متن آمده است. نسخه‌ای از آن در کتابخانه موزه بریتانیا موجود است.

تفسیر سوره یوسف (منظوم). مترجم ناشناس. کانپور: ۱۸۶۸م، ۱۳۲ ص، همراه متن آمده است. مترجم اردو مشخص نیست. نسخه‌ای از آن در کتابخانه موزه بریتانیا موجود است.

تفسیر سوره یوسف (منظوم). محمداشرف کاندهلوی، حکیم. لاهور: چاپ اول، ۱۲۱۹ق. / ۱۸۰۴م، ۲۱۶ ص، متن، ترجمه و تفسیر منظوم اردوی آن را در بر دارد. نسخه‌ای از آن در بیت القرآن لاهور به شماره ۱۹۳۶ موجود است.

تفسیر سوره یوسف. محمد اشرف کاندهلوی، حکیم. [بی جا: بی تا]، چاپ دوم، ۱۲۲۶ق. / ۱۸۱۱م. شامل متن، ترجمه و تفسیر منظوم آن است. نسخه‌ای از آن در کتابخانه شرقی خدابخش در پتنه موجود است.

تفسیر سوره یوسف. مترجم ناشناس. به شکلی منظوم در کتابخانه عباسی کراچی موجود است.

تفسیر سوره یوسف. مترجم ناشناس. به نام نظم کشوری، لکهنو، چاپخانه نولکشور، ۱۳۲۶ق./۱۹۰۸م.

تفسیر سوره یوسف. مترجم ناشناس. مدراس: مطبع جعفریه، ۱۲۶۴ق./۱۸۴۷م. به شکلی منظوم به چاپ رسید.

تفسیر کلام ربّانی (ترجمه چند سوره به فارسی و اردو که به نظم کشیده شده است). عبداللطیف افغانی اکبرآبادی و بهاولپوری. آگره: آگره اخبار پریس، [بی‌تا]. شامل متن و ترجمه منظوم آن است.

تفسیر مرتضوی. غلام مرتضی جنون اله‌آبادی (فیض‌آبادی). کلکته?: مطبع طبّی، ۱۲۵۹ق./۱۸۴۳م. ۲۷۹ ص. متن و تفسیر جزو عمّ را دربر دارد. نسخه‌ای از آن در کتابخانه شرقی خدابخش در پتنه موجود است. چاپ دیگری از این تفسیر که در عهد آصف‌الدوله (۱۹۴ق./۱۷۸۰م.) نوشته شده، بالغ بر ۱۲۸ صفحه است. نسخه خطی آن در کتابخانه اداره ادبیات اردوی حیدرآباد دکن موجود است.

ریاض دلگشا، تفسیر منظوم سوره یوسف. مترجم ناشناس. در ۱۲۸۱ق./۱۸۶۴م، سروده شد. نسخه‌ای از آن در کتابخانه آصفیه در حیدرآباد دکن موجود است.

تفسیر منظوم سوره یوسف. مترجم ناشناس. لکهنو: چاپخانه نولکشور، ۱۳۴۳ق./۱۹۲۴م.

تفسیر نبوی منظوم. محمدنبی بخش. لاهور: چاپ اول، ۱۹۳۰م. ۱۵ جزو، ۳۵۶۰ ص، شامل متن قرآن کریم، ترجمه منظوم و تفسیر مختصر آن بر حواشی است. نسخه‌ای کامل از آن در کتابخانه دانشگاه کراچی به شماره ۷۴۵۸ موجود است.

تفسیر نور (پاره عمّ). از غلام مرتضی جنون‌آبادی. بمبئی: محمدی پریس، ۱۲۶۸ق./۱۸۵۲م. شامل متن، ترجمه و تفسیر منظوم جزو عمّ است. نسخه خطی آن همراه یک دیباچه منظوم در کتابخانه مولوی موجود است.

جواهر التفسیر فی السیر و التذکیر (تفسیر منظوم سوره مزمل و بعضی سوره‌های پاره عمّ). عبدالحی قادری مفتی. بنگلور: مطبع نبوی، [بی‌تا]. همراه متن آمده است.

خلاصه تفسیر القرآن منظوم. عبدالله خان مولانا و عبدالقادر مولوی. آگره: مطبع الهی، ۱۳۱۶ق. / ۱۸۹۸م. شامل متن و تفسیر جزوی است.

رحمت خاص تفسیر سوره اخلاص (منظوم). محمدحسین خان فقیر. دهلی: ۱۳۰۹ق. / ۱۸۹۱م، ۲۱ص، این اثر فقط شامل متن، ترجمه و تفسیر منظوم سوره اخلاص است.

زاد/الأخرة، همراه قرآن کریم. محمدعبدالسلام عباسی بدایونی (مولوی). لکهنو: منشی نولکشور، ۱۲۴۴ق. / ۱۸۲۸م، ۴ ج، ۱۷۶۲ ص، این اثر به نقل از صاحب الثقافة الاسلامیه شامل صد هزار بیت (یک لک) است. البته مؤلف تذکره علمای هند تعداد اشعار آن را دو بیست هزار (دو لک) نوشته است. مترجم در دوره نواب رامپور احمدعلی خان، قاضی استان راجپور بوده است. ترجمه بسیار خوبی است و در آن سعی شده از اشعار بیهوده و اضافی اجتناب شود تا عاری از تصنع و تکلف باشد. برای نمونه دو بیت اول از ترجمه سوره فاتحه را می آوریم:

جمله خوبی خدا کوهین شایان   که هی پروردگار عالمیان
که بهت رحم و مهر والا هی جس   که رحمت بیان سی بالا هی

زاد/الأخرة، همراه قرآن کریم. محمدعبدالسلام عباسی بدایونی (مولوی). لکهنو: نولکشور پریس، ۱۲۸۵ق. / ۱۸۶۸م، ۴ ج. این ترجمه منظوم اردو در ۱۲۴۴ق. / ۱۸۲۸م. تکمیل شده است. نسخه ای از اولین بخش جلد دوم این چاپ (جزو شانزدهم تا بیست و سوم) در کتابخانه اداره تحقیقات اسلامی در اسلام آباد به شماره ۲۳۱۱۴-۴ موجود است.

سحرالبیان. مجیدالدین احمد اثر زبیری. کراچی: ۱۳۷۱ق. / ۱۹۵۱م. ترجمه منظوم بخشی از قرآن حکیم، شامل ترجمه جزو اول و دوم و جزو عم (جزو سی ام قرآن) است.

سوره الضحی. مولانا معزالدین. آن را در ۱۲۰۶ق / ۱۷۹۱م. به نظم درآورده که نسخه خطی آن در کتابخانه شرقیه پیشاور موجود است.

سوره المزمل مترجم به ترجمه (منظوم به زبان اردو). محمد ظهورالدین ظهوری، قاضی لاهوری. جهانس، ۱۳۱۲ق. / ۱۸۹۸م، ۸ ص، همراه متن آمده است. مصنف سوره واقعه را نیز به نظم ترجمه کرده است. نسخه ای از این چاپ در کتابخانه موزه بریتانیا موجود

است.

سوره الواقعة، ترجمه منظوم به اردو. محمد ظهورالدین ظهوری، قاضی لاهوری. لاهور: ۱۸۹۶م، ۱۲ ص، همراه متن آمده است. نسخه‌ای از آن در کتابخانه موزه بریتانیا موجود است.

سوره فاتحه (منظوم). محمد یعقوب بهتی، مشخصات دیگری از آن در دست نیست. سوره مزمل و ترجمه به طرز مثنوی مولانای روم. مترجم ناشناس. علیگره: دفتر اشاعت علوم، [بی تا].

سوره یاسین مترجم به ترجمه (منظوم به زبان اردو). محمد ظهورالدین ظهوری، قاضی لاهوری. لاهور: ۱۸۹۶م، ۲۴ ص، شامل متن و ترجمه منظوم آن به اردو است. نسخه‌ای از این چاپ در کتابخانه موزه بریتانیا موجود است.

سوره یاسین مترجم (منظوم). مترجم ناشناس. لاهور: [بی تا]، همراه متن آمده است. شرح سوره یس. مترجم ناشناس، در ۱۲۵۰ق./ ۱۸۳۴م. به زبان اردو به نظم کشیده شد. نسخه‌ای از آن در کتابخانه سالار جنگ دکن موجود است.

شرح الصدر، تفسیر سوره القدر. محمدحسین خان فقیر. دهلی: ۱۹۰۳م، ۱۶ ص. متن، ترجمه اردو و تفسیر منظوم آن را دربر دارد. نسخه‌ای از آن در کتابخانه موزه بریتانیا موجود است.

قرآن کریم، سحر البیان، همراه قرآن کریم. اطهر زبیر لکهنوی، به عنایت فیروز پور والا. کراچی: ۱۳۷۰ق./ ۱۹۵۱م، ۱۴۹۸ ص، این ترجمه منظوم به زبان اردو است. نسخه‌ای از آن در موزه ملی کراچی به شماره ۲۷۷۰ موجود است.

قرآن کریم، سحر البیان، همراه قرآن کریم. اطهر زبیر لکهنوی. کراچی: ۱۳۹۴ق./ ۱۹۷۴م، ۲ ج، ترجمه‌ای منظوم به زبان اردو است.

قرآن کریم، سحر البیان، همراه قرآن کریم. اطهر زبیر لکهنوی: کراچی، ۱۹۷۶م، ۲ ج (۵۶ + ۱۴۹۸ ص)، ترجمه‌ای منظوم به زبان اردو است.

قرآن مجید با ترجمه عام فهم، همراه قرآن کریم. مولانا محمدعبدالباری. حیدرآباد

دکن: دفتر اشاعت علوم و فن، چاپ اول، ۱۳۷۲ق. / ۱۹۵۲م، ۱۸۳۲ ص، در این ترجمه اردوی منظوم، مولانا عبدالباری از ترجمه فارسی شاه‌ولی‌الله و ترجمه اردوی شاه رفیع‌الدین نیز کمک گرفته است. نسخه‌ای از چاپ کامل آن در کتابخانه دانشگاه کراچی موجود است.

قرآن مجید، نظم مقدس، ترجمه منظوم. آغا قزلباش دهلوی. کراچی: چاپ اول، ۱۹۷۴ تا ۱۹۷۶ م، ۲ بخش، ۱۲۰ + ۱۱۲ ص، این چاپ شامل متن و ترجمه جزو اول، دوم و پنجم تا ششم است. نسخه‌ای از این چاپ در کتابخانه دانشگاه بلوچستان در کوئته به شماره ۷۱۶۸ موجود است.

قلب القرآن (تفسیر سورة یاسین). غلام‌محمد مرتضی رھتکی. لاهور: مفیدعام پریس، ۱۳۱۹ق. / ۱۹۰۱م، ۵۵ ص. شامل متن و ترجمه منظوم آن به اردو است. نسخه‌ای از این چاپ در کتابخانه بریتانیا (موزه سابق بریتانیا) موجود است.

قلب القرآن، سورة یاسین با ترجمه اردو به صورت منظوم و منثور. محمد ظہورالدین اکمل. سیالکوٹ: کریم‌بخش و رحیم‌بخش، ۱۳۲۵ق. / ۱۹۰۸م، ۴۸ + ۸ ص، همراه متن آمده است. نسخه‌ای از این چاپ در کتابخانه بریتانیا (موزه سابق بریتانیا) موجود است.

کتاب مستطاب، تفسیر سورة یوسف. محمد اشرف کاندھلوی، حکیم. بمبئی: چاپخانه محمدی، ۱۲۴۸ق. / ۱۸۴۲م. شامل متن، ترجمه و تفسیر منظوم آن است. در هر صفحه ۳۲ بیت آورده است.

کتاب مستطاب، تفسیر سورة یوسف. محمد اشرف کاندھلوی، حکیم. بمبئی: چاپخانه محمدی، ۱۲۵۳ق. / ۱۸۴۷م. همراه متن آمده است. این اثر، ترجمه منظوم اردوی تفسیر سورة یوسف امام غزالی است که از عربی ترجمه شده است. دکتر صالحه شرف‌الدین سال چاپ کتاب را ۱۲۶۳ق. / ۱۸۴۶م. ذکر کرده است.

مظہر العجایب، در تفسیر سورة فاتحه. مترجم ناشناس. چاپخانه صدیقی، ۱۲۱۳ق. / ۱۷۱۸م.

مفہوم القرآن، پارہ ۱ و ۲. محمد اداریس کیف بہوپالی. بنارس، ۱۳۸۴ق. / ۱۹۶۴م. شامل

متن، ترجمه و تفسیر منظوم آن به اردو است. مصنف در واقع ترجمهٔ اردوی قرآن مجید شاه عبدالقادر را به نظم درآورده است.

مفهوم القرآن، پارهٔ ۳۰. محمدادریس کیف بهوپالی. بنارس، ۱۹۶۸ م. شامل متن، ترجمه و تفسیر منظوم آن به اردو است.

مفهوم القرآن. محمدادریس کیف بهوپالی. کراچی: مکتبه اسحاق، ۱۹۶۶ م.، ۱۲۰ ص، شامل متن (چند جزو اول و آخر)، ترجمه و تفسیر منظوم آن به زبان اردو است. نسخه‌ای از این چاپ در کتابخانهٔ دانشگاه کراچی به شمارهٔ ۳۴۹۴۵ موجود است.

نظام حیات، ترجمهٔ منظوم پاره عم. کبیر کوثر، بهوپال: مکتبه انیس ادب، ۱۹۶۶ م. و نیز ترجمهٔ مولانا شاه عبدالقادر را به صورتی منظوم دربر دارد.

نظم المعانی ترجمهٔ کلام ربّانی. مطبع الرحمان خادم. آگره: چاپخانهٔ عام آگره، ۱۳۶۶ ق. / ۱۹۴۶ م. ترجمه‌ای منظوم از قرآن مجید است. از لحاظ زبان، ترجمهٔ نظم المعانی در مقایسه با زادالآخرة بسیار روان و به سبک اردوی جدید است. چاپ آن هم زیر نظر خود مصنف صورت گرفته است.

نورالاسلام. تفسیری منظوم به صورت خطی است. دکتر محی‌الدین قادری زور، مرتب‌کنندهٔ جلد دوم تذکرهٔ مخطوطات کتابخانهٔ ادبیات اردو در حیدرآباد دکن اعتقاد دارد که با استفاده از تفسیر شاه عبدالعزیز قصهٔ یونس در ۶۶۶ بیت به نظم کشیده شده است. در پایان، ذکر این نکته لازم است که ترجمهٔ منظوم قرآن کریم به زبان اردو را اخیراً اکرام راجستانی، شاعر نامور هندوستان انجام داده است. رییس جمهوری هند، دکتر شانکر دیال شرما از این ترجمه تقدیر کرده است.

چنانچه ملاحظه می‌شود، با وجود نظر بدبینانهٔ علما به ترجمهٔ منظوم قرآن مجید، تعداد زیادی از این ترجمه به زبان اردو انجام شده که البته بیشتر آنها ترجمهٔ جزوی است. دلایل مخالفت با ترجمهٔ منظوم قرآن این است که نخست، در نظم لغزش اندیشه بیشتر است. دوم، پایبندی به وزن و قافیه ممکن است شاعر را از اصل مقصد قرآن دور کند. سوم، رساندن پیام قرآن به عوام به صورت نظم کمتر است. علاوه بر آن مقولهٔ نظم نیز شرعاً

برای ترجمه قرآن پسندیده نیست.

کتابنامه

- احمدخان. قرآن کریم کی اردو تراجم (کتابیات)، نظر ثانی سید عبدالقدوس هاشمی، ۱۹۸۷م. اسلام آباد: مقتدره قومی زبان.
- بدوی، عبدالرحمن. فرهنگ کامل خاورشناسان، ترجمه از واحد ترجمه مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی. ۱۳۷۵. قم: مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی.
- ترجمان وحی، نشریه تخصصی مرکز ترجمه قرآن مجید به زبان‌های خارجی، ۱۲ ش (از اسفند ۱۳۷۶ تا زمستان ۱۳۸۱)، قم: مرکز ترجمه قرآن مجید به زبان‌های خارجی وابسته به سازمان اوقاف و امور خیریه.
- رادفر، ابوالقاسم. کتابشناسی ترجمه‌های قرآن به زبان‌های خارجی. ۱۳۸۲. تهران: مرکز زبان‌شناسی اسلام و ایران (انتشارات باز).
- شرف‌الدین، صالحه عبدالکریم. قرآن حکیم کی اردو تراجم. ۱۹۸۴م. / ۱۴۰۴ق. بمبئی: شرف‌الدین الکتبی و اولاده.
- شطاری، سیدحمید. قرآن مجید کی اردو تراجم و تفاسیر کاتنقیدی مطالعه - ۱۹۱۴ تک (بررسی انتقادی ترجمه‌ها و تفسیرهای اردوی قرآن مجید تا ۱۹۱۴ م). ۱۹۸۲ م. حیدرآباد.
- عابد نظامی، «دنیای مختلف زبانون مین قرآن کریم کی تراجم (ترجمه‌های قرآن کریم در زبان‌های مختلف دنیا)»، سیاره دانجیست، (قرآن نمبر)، ج ۳.
- عبداللہی خوروش، حسین. فرهنگ اسلام شناسان خارجی، با مقدمه محمدتقی جعفری. ۱۳۴۴-۱۳۶۲. اصفهان: مطهر.
- عصمت بنیارق، خالدان (فراهم آورندگان). کتابشناسی جهانی ترجمه‌ها و تفسیرهای چاپی قرآن مجید به ۶۵ زبان (۱۵۱۵ - ۱۹۸۰م)، ترجمه و نگارش محمد آصف فکرت. ۱۳۷۳. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- محمدحسین علی الصغیر. خاورشناسان و پژوهش‌های قرآنی، ترجمه محمدصادق شریعت. ۱۳۷۲. قم: مؤسسه مطبع الفجر.
- مسعود، احمد. ۱۹۷۵-۷۴م. «اردو تراجم و تفاسیر قرآن»، فکر و نظر (ماهنامه اسلام آباد)، ج ۱۲.
- نقدی، محمد، سیدعلی قلی قرایی و محمدرضا انصاری (به کوشش). ویژه‌نامه مرکز ترجمه قرآن مجید به زبان‌های خارجی (به مناسبت چهارمین نمایشگاه قرآن کریم). ۱۳۷۵ش. قم: مرکز ترجمه قرآن.
- Hamiddulah, Mohammad. *Liste des Traductions du Coran*. 1980.